

УДК 347.9, 347.942

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.31>

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ ДИСПОЗИТИВНОСТІ НА СТАДІЮ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Грабар Н.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-5533-6765*

Парасюк М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-8600-5264*

Грабар Н.М., Парасюк М.В. Вплив принципу диспозитивності на стадію доказування у цивільному судочинстві України.

У науковій статті комплексно досліджується принцип диспозитивності як фундаментальна засада цивільного судочинства та його визначальний вплив на стадію подання та розкриття доказів. Здійснюється аналіз законодавчих положень Цивільного процесуального кодексу України, які регулюють подання доказів, заявлення клопотань та реалізацію сторонами своїх процесуальних прав. Проаналізовано ключові аспекти прояву принципу диспозитивності на етапі ініціювання процесу доказування, включаючи право сторін самостійно визначати предмет доказування, обсяг необхідних доказів та способи їх подання до суду.

Особливу увагу приділено питанню того, яким чином диспозитивність впливає на процес доказування: зокрема, розкривається роль сторін у збиранні, поданні та оцінюванні доказового матеріалу, а також межі активності суду, який не може виходити за межі заявлених вимог і поданих доказів, проте зобов'язаний сприяти реалізації сторонами їхніх прав. Окремо підкреслюється, що диспозитивність не є абсолютною – суд зберігає певні інструменти для забезпечення повного і всебічного з'ясування обставин справи, проте їх застосування суворо врегульоване законом і не може підняти ініціативу сторін.

Досліджуються також, проблемні питання практичної реалізації принципу диспозитивності на стадії доказування, включаючи необхідність забезпечення балансу між диспозитивністю сторін та ефективністю судового розгляду.

Узагальнення отриманих результатів дало змогу зробити висновок, що ефективність стадії доказування значною мірою залежить від належної реалізації сторонами своїх процесуальних прав, добросовісності поведінки та активності в поданні доказів. Принцип диспозитивності виступає не лише гарантією автономії волевиявлення учасників процесу, але й ключовим чинником забезпечення справедливого та ефективного розгляду цивільних справ.

На основі проведеного аналізу сформульовано практичні рекомендації щодо удосконалення процесуального законодавства та правозастосовної практики з метою оптимізації застосування принципу диспозитивності на стадії подання та розкриття доказів у цивільному судочинстві, забезпечення справедливого та своєчасного вирішення цивільних спорів.

Ключові слова: принцип диспозитивності, цивільне судочинство, докази, подання доказів, розкриття доказів, стадія доказування.

Grabar N.M., Parasyuk M.V. The influence of the principle of dispositivity on the stage of proof in civil proceedings in Ukraine.

The scientific article comprehensively examines the principle of dispositivity as a fundamental principle of civil proceedings and its determining influence on the stage of presentation and disclosure of evidence. An analysis is being carried out of the legislative provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, which regulate the submission of evidence, filing of motions, and the exercise by the parties of their procedural rights. The key aspects of the manifestation of the principle of dispositivity at the stage of initiating the evidentiary process are analyzed, including the right of the parties to independently

determine the subject of proof, the volume of necessary evidence, and the methods of submitting it to the court.

Particular attention is paid to the question of how dispositiveness affects the process of proof: in particular, the role of the parties in collecting, presenting and evaluating evidentiary material is revealed, as well as the limits of the court's activity, which cannot go beyond the stated claims and presented evidence, but is obliged to facilitate the exercise of their rights by the parties. It is separately emphasized that the discretion is not absolute - the court retains certain tools to ensure a full and comprehensive clarification of the circumstances of the case, but their use is strictly regulated by law and cannot replace the initiative of the parties.

The problematic issues of the practical implementation of the principle of dispositivity at the evidentiary stage are also investigated, including the need to ensure a balance between the dispositivity of the parties and the efficiency of the trial.

The generalization of the obtained results allowed us to conclude that the effectiveness of the evidentiary stage largely depends on the proper exercise by the parties of their procedural rights, good faith behavior, and activity in presenting evidence. The principle of dispositivity serves not only as a guarantee of the autonomy of the will of the participants in the process, but also as a key factor in ensuring the fair and effective consideration of civil cases.

Based on the analysis, practical recommendations were formulated to improve procedural legislation and law enforcement practice in order to optimize the application of the principle of dispositivity at the stage of submission and disclosure of evidence in civil proceedings, ensuring fair and timely resolution of civil disputes.

Key words: principle of dispositiveness, civil procedure, evidence, submission of evidence, disclosure, evidence stage, adversariality, procedural equality, burden of proof, subject of proof, procedural rights and obligations of the parties, efficiency of judicial review.

Постановка проблеми. В сучасних умовах цивільне процесуальне право України та цивільне судочинство ґрунтуються на засадах, у котрих відображені головні принципи здійснення судочинства. Принцип диспозитивності є одним з основоположних в цивільному судочинстві України, який визначає можливість учасників процесу на розпорядження своїми правами, у тому числі правом на подання доказів та ініціювання доказування. Вплив цього принципу на стадію доказування виявляється через основні механізми, які регулюють надання доказів, ініціювання доказової діяльності та участь суду в процесі збирання доказів. Він вимагає, щоб судова діяльність була орієнтована на рівність учасників та на максимальну ініціативу сторін, що може як стимулювати їх до активності, так і зумовлювати певні обмеження для суду в дослідженні обставин справи.

Реформування процесуального законодавства, орієнтація на стандарти ЄСПЛ щодо забезпечення справедливого судового розгляду й активне впровадження електронного правосуддя актуалізують питання про межі автономії сторін у доказуванні та ступінь допустимого втручання суду в цей процес. Поширеність у правозастосовній практиці нормативних колізій, а також відсутність єдності у підходах судів до розуміння та практичного застосування принципу диспозитивності в процесі доказування свідчать про наявність суттєвої наукової й прикладної проблеми. Це обумовлює потребу у ґрунтовному комплексному теоретико-практичному дослідженні диспозитивності як засадничого принципу цивільного процесу, зокрема з позиції її впливу на перебіг і результативність судового розгляду.

Мета дослідження. Всебічне теоретичне обґрунтування впливу принципу диспозитивності на формування, перебіг та результати стадії доказування у цивільному судочинстві України, а також виявлення оптимального балансу між диспозитивністю та активною процесуальною роллю суду з огляду на забезпечення ефективного та справедливого розгляду цивільних справ.

Стан опрацювання проблематики. Проблемам, що дотично пов'язані із впливом принципу диспозитивності на стадію доказування у цивільному судочинстві України було присвячено достатньо наукових публікацій. Значна увага в українській процесуальній науці приділялася вивченню принципів цивільного судочинства, зокрема принципу диспозитивності. Цій проблематиці присвячено чимало наукових праць, зокрема: Т.В. Войтенко, О.О. Грабовська, І. Ізарова, М.В. Жушман, В.А. Кройтор, А. Штефан та інші.

Дослідження цих учених формують методологічну основу сучасного розуміння змісту та функціонального призначення принципу диспозитивності у цивільному процесі. Їхні напрацювання охоплюють питання меж процесуальної самостійності сторін, співвідношення диспозитивності із судовою активністю, впливу цього принципу на доказову діяльність та формування засад справедливого судового розгляду.

Утім, питанню впливу принципу диспозитивності на стадію доказування у цивільному судочинстві України не було приділено достатньої уваги. Наявність у правозастосовній практиці колізій і нео-

днакових підходів до тлумачення та застосування диспозитивності під час доказування свідчить про потребу комплексного теоретико-практичного аналізу цього принципу та його впливу на результативність судового розгляду

Виклад основного матеріалу. Принцип диспозитивності є одним із фундаментальних засадничих положень цивільного процесуального права України, що визначає межі ініціативи та активності учасників процесу. Важливість принципів цивільного судочинства визначається їх впливом на нормотворчу та правозастосовчу діяльність. При розробці законодавства та внесенні змін до нього, не може допускатися суперечностей нових норм права наявним засадам [1, с. 70].

Вагомим здобутком є те, що принцип диспозитивності у цивільному процесуальному праві України став основою, характерною для цивільно-правових відносин, де кожна особа має свободу вибору – використовувати своє право чи ні, виявляючи таким чином свою волю. Він забезпечує сторонам можливість реалізації їхніх матеріальних і процесуальних прав на всіх етапах судового процесу, від його початку до завершення. Саме цей принцип часто розглядається як головна рушійна сила цивільного судочинства.

З наукової точки зору диспозитивність – це постійне корегування сторонами процесу умов діяльності суду, спонукання до вчинення активних дій, або утримання від них [2, с. 92].

Варто відзначити, що принцип диспозитивності знаходить своє практичне втілення через надання учасникам процесу широкого спектру диспозитивних прав. Ці права дозволяють сторонам активно впливати на рух судової справи. Свобода сторін щодо розпорядження своїми правами, передбачає право ініціювати доказування, надавати докази, заявляти клопотання та визначати предмет спору.

Вказаний принцип закріплений у ст. 13 Цивільного процесуального кодексу України, за якою, суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі [3].

У відповідності до ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), суд не вживає заходів щодо збору доказів, якщо цього не потребують інтереси правосуддя або якщо це прямо не передбачено законом [3]. Це означає, що основна відповідальність за збори доказів покладається на учасників справи, а суд лише координує цей процес, контролюючи дотримання законності та справедливості. Загалом, загальне правило полягає в тому, що суд не зобов'язаний діяти в ролі активного збирача доказів, якщо один з учасників справи бездіяльний у цьому процесі. Відповідно, суд не повинен виконувати обов'язки сторін, зокрема, проводити збір доказів, якщо це не передбачено прямо процесуальними нормами.

Проте, на практиці існують ситуації, коли закон покладає на суд певні обов'язки щодо збору доказів, зокрема, у випадках, коли відсутність судової активності в цьому напрямі може призвести до серйозних помилок у встановленні обставин справи. Такі випадки визначаються законодавством та зазвичай стосуються справ, які мають важливі юридичні наслідки, наприклад, у справах про визнання особи безвісно відсутньою або недієздатною. У таких ситуаціях суд має можливість втрутитись у процес збору доказів, оскільки це може вплинути на правові підсумки, які матимуть суттєві наслідки для правового статусу фізичних осіб.

Важливим є те, що у цивільному судочинстві суд уповноважений здійснювати збирання доказів з власної ініціативи лише у виняткових випадках, прямо визначених процесуальним законом. Передусім це стосується ситуацій, коли така активність суду є необхідною для забезпечення належного захисту прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб, а також осіб, визнаних судом недієздатними або таких, чия дієздатність обмежена. Надання суду відповідних повноважень спрямоване на компенсацію обмежених можливостей цих учасників процесу щодо самостійної реалізації своїх процесуальних прав, зокрема – щодо збирання та подання доказів.

Така судова активність зумовлена особливим статусом вказаних осіб, які через вік або юридично встановлені обмеження не можуть у повному обсязі здійснювати свої права у цивільному процесі. З огляду на це держава покладає на суд додатковий обов'язок забезпечити процесуальні гарантії таким учасникам, що, серед іншого, може проявлятися у здійсненні судом власних дій зі збирання доказів для повного й об'єктивного встановлення фактичних обставин справи.

Окремо слід зазначити, що суд має право ініціювати збирання доказів і шляхом призначення судової експертизи, коли вирішення спору потребує спеціальних знань, недоступних суду. Призначення додаткової або повторної експертизи також належить до форм самостійного доказового пошуку суду. Це пояснюється необхідністю отримання фахових висновків для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розгляду справи, що є однією з ключових засад цивільного судочинства. Наприклад, у справі № 826/17546/18 судом було призначено судову експертизу для визначення ринкової вартості майна, оскільки позивач не зміг надати достатньо переконливих до-

казів цієї вартості. Суд, хоча й в принципі не мав права ініціювати збори доказів, зробив це для забезпечення справедливості і точності розгляду справи. Цей випадок демонструє важливість судової ініціативи у ситуаціях, коли сторонам бракує спеціальних знань для підтвердження фактів [4].

В науковій літературі слушно вказується на те, що розгляд цивільних справ здійснюється виключно на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених законом випадках. Дані, що містяться в будь-яких інших матеріалах, які не були залучені у справу як докази, не можуть досліджуватися судом та покладатися в основу вирішення справи. За винятком загальновідомих обставин та преюдиційних фактів, а також обставин, визнаних іншою стороною у справах позовного провадження, які пізнаються судом в окремому специфічному порядку, єдиним джерелом інформації про обставини справи виступають наявні у ній докази. При цьому основне навантаження з наповнення справи доказами покладається на учасників справи, а суд сприяє їм в одержанні доказів шляхом їх витребування виключно у випадках, встановлених законом [5, с. 74].

Отже, принцип диспозитивності через надання широких диспозитивних прав учасникам цивільного судочинства забезпечує їхню активну роль у процесі.

Основними ознаками диспозитивності в цивільному процесі є ініціатива сторін, яка виражається у том, що учасники цивільного процесу мають право не лише на подання доказів, але й на вибір способу їх надання та доказування.

Серед ключових диспозитивних прав учасників цивільного процесу можна виокремити наступні: порушення цивільної справи відбувається виключно у випадку волевиявлення фізичної чи юридичної особи; можливість зміни підстав або предмету позову; можливість збільшення або зменшення позовних вимог; можливість укладення між сторонами мирової угоди; можливість відмовитися від позову; право визнання позову і право заперечувати проти нього; обов'язок доказування обставин, що мають значення по справі, покладається на сторони або інших осіб, що беруть участь у справі; особиста участь у справі під час судового розгляду [6].

Тим не менш, можна стверджувати, що принцип диспозитивності пов'язує рух і розвиток справи по стадіях цивільного судочинства, долю предмета спору з розсудом самих заінтересованих осіб – позивача і відповідача [7, с.53].

Беззаперечним фактом є те, що саме процес доказування є тією правовою процедурою, яка надає підстави констатувати про об'єктивне існування доказів у рамках судового розгляду.

У цивілістичній науці сформувалася значна кількість різних підходів до розкриття сутності категорії «доказування». Проведений аналіз наявних доктринальних позицій дає підстави заявляти, що процес доказування нерозривно пов'язаний з поняттям доказів, оскільки саме через дії, спрямовані на збирання, подання, дослідження та оцінку доказів, досягається мета встановлення обставин справи [8, с.66].

Узагальнюючи викладені положення, слід підкреслити, що сучасна модель цивільного процесу в Україні ґрунтується на принципі змагальності та диспозитивності, які передбачають провідну роль учасників справи у формуванні доказової бази. Суд у загальному порядку виступає арбітром, що оцінює докази, надані сторонами, і не замінює їхню процесуальну активність власними діями. Такий підхід забезпечує баланс між автономією сторін та нейтральністю суду.

Втім, аналіз процесуального законодавства та судової практики свідчить про те, що змагальність у цивільному процесі не має абсолютного характеру. Існують категорії справ і суб'єктів, які потребують підвищеного рівня судового втручання з огляду на їхню підвищену вразливість або на особливість юридичних наслідків, які породжує рішення суду. Активна роль суду, обмежена чіткими законодавчими рамками, застосовується у справах, які стосуються малолітніх та неповнолітніх осіб, недієздатних чи обмежено дієздатних громадян, а також у випадках, коли обставини справи неможливо встановити без спеціальних знань, що обумовлює необхідність призначення експертиз.

З наукової точки зору, такі винятки з принципу змагальності виконують надзвичайно важливу функцію: вони забезпечують реалізацію принципу справедливості та рівності сторін, запобігаючи ситуаціям, у яких обмежені можливості окремих учасників могли б призвести до викривлення результатів правосуддя. Активність суду в межах, визначених законом, компенсує структурну нерівність учасників демократичного правосуддя та підтримує ефективність судового захисту.

Таким чином, система збирання доказів у цивільному процесі є багаторівневою та збалансованою: з одного боку, вона стимулює сторони до максимальної процесуальної ініціативи, а з іншого – передбачає механізми коригування цього принципу задля захисту найуразливіших суб'єктів та забезпечення повного й об'єктивного з'ясування обставин справи. Це свідчить про еволюцію цивільного процесу в напрямі поєднання класичної змагальності з елементами соціально орієнтованої судової активності, що є характерним для правових систем, зорієнтованих на високі стандарти правового захисту.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що принцип диспозитивності, попри свою фундаментальну важливість для цивільного судочинства та забезпечення автономії сторін у процесі доказування, стикається з низкою суттєвих практичних перешкод, які можуть нівелювати його позитивний вплив.

Нерівномірність доступу до доказів проявляється у тому, що одна сторона, завдяки кращому фінансовому становищу, зв'язкам або адміністративному ресурсу, має значно ширші можливості для збирання, фіксації та подання необхідних доказів. Інша сторона, обмежена у ресурсах, може опинитися у не вигідному становищі, що викривлює принцип змагальності та ускладнює встановлення об'єктивної картини подій, незважаючи на формальну рівність прав.

Зловживання процесуальними правами, що є прямим наслідком широти диспозитивних повноважень, може мати різні форми. Недобросовісні учасники можуть навмисно затягувати розгляд справи шляхом безпідставних клопотань про витребування доказів, приховувати ключову інформацію, яка могла б свідчити не на їхню користь, або подавати явно неналежні чи недопустимі докази з метою введення суду в оману або затягування часу. Суду часто бракує ефективних інструментів для оперативного реагування на такі зловживання без ризику надмірного втручання у сферу диспозитивних прав сторін.

Нарешті, вплив принципу диспозитивності на оцінку доказів є опосередкованим, але значущим. Оскільки суд оцінює лише ті докази, які були подані сторонами, відсутність важливого доказу, навіть за наявності непрямих вказівок на його існування, не може бути врахована судом при ухваленні рішення. Таким чином, пасивність або недобросовісність однієї зі сторін у поданні доказів може безпосередньо вплинути на кінцевий результат розгляду справи.

Вплив диспозитивності на стадію доказування можна оцінити як ефективний засіб для забезпечення процесуальної рівності сторін, однак існуючі винятки показують, що законодавство надає суду необхідні інструменти для підтримки правосуддя в специфічних ситуаціях. Тому в цивільному судочинстві України принцип диспозитивності збалансовано поєднується з можливістю суду для активного втручання в збір доказів у разі потреби та за вказівкою закону.

Ефективне подолання цих практичних перешкод вимагає комплексного підходу, що включає вдосконалення процесуального законодавства, підвищення рівня правової культури учасників процесу та активнішу роль суду у межах, дозволених принципом диспозитивності, для забезпечення балансу між автономією сторін, ефективністю судового процесу та справедливим вирішенням цивільних спорів.

У сучасному цивільному судочинстві суди часто стикаються з ситуаціями, коли сторонам бракує достатніх доказів, особливо у складних випадках, де потрібні спеціалізовані знання (експертизи). Чітке визначення цієї ролі суду дозволить забезпечити справедливість і точність розгляду справ, а також уникнути затримок через недостатнє забезпечення доказової бази.

Варто також, розширити перелік ситуацій, коли суд може призначати експертизи на власний розсуд, зокрема у справах, де сторони не мають можливості навести достатні докази через відсутність доступу до спеціальних знань, оскільки це надасть можливість точніше з'ясувати обставини справи та скоротити терміни розгляду.

Розробити та впровадити навчальні програми для осіб, які беруть участь у цивільному процесі, з метою підвищення їхнього розуміння процесу доказування, прав і обов'язків щодо подання доказів. Багато учасників процесу не мають належної правової освіти, що може призвести до недооцінки важливості доказування або неправильної реалізації своїх прав. Підвищення правової обізнаності допоможе знизити рівень помилок у поданні доказів та полегшить ефективне застосування принципу диспозитивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Работинська В. О. Механізм реалізації принципу гласності цивільного процесу. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2 частина 2. 73 с.
2. Дем'янова О.В. Диспозитивність як риса цивільного судочинства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 77. С. 88-94. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/660918d9-e687-4b24-8dee-02a64f2bd747>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41,41 - 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
4. Рішення Верховного Суду від 2018 року. Справа № 826/17546/18. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua>.
5. Штефан А. Принцип диспозитивності у цивільному судочинстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. № 5. 2020. С. 72-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2020_5_9.

6. Сахно Я.О. Порушення принципу диспозитивності в цивільному процесі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Київ. 2012р. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1303/1247>.
7. Котуха Н.С., Гентош Р.Є. Диспозитивність – принцип захисту суб'єктивних прав. *Львівський вісник торговельно-економічного університету*. *Юридичні науки*. 2018. Вип. 7. С. 52–60. URL: <https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/DOI/2616-7611-2018-07-06.pdf>.
8. Круглова О.О., Ліщенко О.О. Докази та доказування в цивільному процесі. Ужгородський національний університет. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород. 2017. № 1. С. 65–67. URL: https://rap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/1_2017.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026

© Грабар Н.М., Парасюк М.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0